

حل بحران ناشی از کم آبی در خاورمیانه با استفاده از منابع موجود در اسلام و حقوق بین الملل

یاسر اسماعیل پور

مدرس دانشگاه

چکیده

هدف اصلی این پژوهش بررسی احکام موجود در اسلام جهت مدیریت بحران آب شیرین بوده و اینکه کاربرد قواعد حقوق اسلام در حقوق بین الملل می تواند بسیار کارآمد بوده و قواعد اسلام و منابع مرتبط با آن می تواند در بحران آب کارساز باشد. بحران آب دارای تبعات منفی پیش رونده ای می باشد. اسلام یک منبع کامل و معتبر بوده و منابع موجود در آن مثل قرآن و سنت در هر زمان و مکانی به عنوان چراغ راه بشریت می باشد. از طرفی اعمال قواعد فقه اسلامی مثل قاعده لاضرر می تواند نقش بسیار موثری در حل این مسئله داشته باشد. یکی از مسائل چالش برانگیز جهان، بحث اصل حاکمیت است که کشورها با تمسک به این اصل بسیاری از اعمال ناروای خود را مشروع و قانونی می پندارند؛ مثلا احداث سد در مسیر رودخانه های بین المللی که آثار منفی فراوانی در پی دارد و هم کشورهای پایین دست با بحران آب روبرو خواهند شد در چنین مواردی اصل حاکمیت بواسطه ی ضرری که وارد می کند حقوق اسلام آن را بلااثر می نماید. البته تحمل آن برای حقوق بین الملل بسیار دشوار می باشد، چون در تعارض با تمایلات سیاسی و مصالح و منافع ملی کشورها می باشد، ولی پذیرش این مسئله در اسلام بسیار سهل و آسان می باشد چون منطبق با عقل و منطق و عدالت است.

واژه های کلیدی: حقوق اسلام، حقوق بین الملل، حل بحران آب، خاورمیانه، فقه اسلامی

مقدمه

آب به عنوان بنیانی‌ترین عنصر حیات، همواره در ساخت سکونت گاه‌ها و در نتیجه، پیدایش تمدن‌های بشری نقشی اساسی داشته است. بر پایه‌ی نظریه‌ی هیدرولیک، آب در پیدایش شهرها، افزایش جمعیت و تراکم آن و در نهایت به وجود آمدن امپراتوری‌ها نقشی مهم و کارساز داشته است.^۱ با افزایش جمعیت کشورها در دهه‌های اخیر، متوسط آب تجدید شونده به شدت کاهش یافته که این روند همچنان ادامه دارد. از سوی دیگر عواملی چون تغییر الگوی مصرف، تغییر در الگوهای بارندگی و گرم شدن تدریجی جهان که موجب پدیدار شدن خشکسالی دوره‌ای گردیده، همچنین عدم سرمایه‌گذاری کافی و مناسب، مدیریت نامناسب منابع آبی موجود و رشد مصرف سرانه‌ی آب جملگی سبب شده‌اند منابع آبی موجود پاسخگوی نیازهای جمعیت امروز و آینده بشر نباشد. در همین ارتباط، تمامی متخصصان حقوق بین‌الملل آب بر این عقیده هستند که هرگاه نسبت جمعیت به حجم منابع آب شیرین تجدید شونده از حد معینی فراتر رود، کمیابی آب محسوس و فشار و تنش ناشی از کمبود آب اجتناب‌ناپذیر خواهد بود.

در خاورمیانه‌ی گرم و خشک، جمعیت به سرعت در حال رشد بوده و همه‌ی رودخانه‌های اصلی از مرزهای سیاسی عبور می‌کنند. آب به عنوان یکی از عوامل موثری می‌باشد که زمینه‌ساز خشونت و جنگ شده است. تاریخ این مسئله را به خوبی حکایت می‌کند که هنگامی آب و سیاست با هم درآمیخته شوند راه را برای درگیری و مناقشه و جنگ هموار می‌کند. یکی از این نمونه‌های تاریخی که آب به عنوان عامل جنگ بوده است مربوط به استفاده از کانال‌های آبیاری در شهرهای باستانی بین‌النهرین، بین رودهای دجله و فرات در ۲۴۰۰ سال قبل است. زمانی که همه‌ی معابد بابل حدود ۶۹۰ سال قبل از میلاد ویران شد، از آب‌های دجله و فرات برای شستشوی ویرانه‌ها استفاده شد. هزاران سال بعد، همین آب نقش ماشه، اسلحه و سلاح‌های کشتاری را بازی کرده است. در سال ۲۰۱۶ گزارشی که دبیر کل سازمان ملل متحد ارائه داده است مبنی بر اینکه کنترل رودخانه‌های دجله و فرات یک تاکتیک اساسی داعش در پیشبرد اهداف جنگی می‌باشد. داعش نیز ویدئویی را منتشر کرده و از پیروانش خواسته بود از آب به عنوان سلاح استفاده کنند و آب آشامیدنی دشمنان خود را مسموم کنند. حضور داعش در مناطقی از سوریه و عراق توأم با استفاده از آب به عنوان یک سلاح استراتژیک بود. در واقعه کربلا، آب و تشنگی از برجستگی ویژه‌ای برخوردار است، تا آنجائیکه دیگر وقایع، تحت تأثیر آن قرار گرفته‌اند و بخش قابل توجهی از گفتگوی بین دو سپاه بر سر آب بوده؛ به طوری که مظلومیت امام حسین (علیه السلام) و سنگدلی دشمن از همین امر معلوم می‌گردد. اهمیت آب در کربلا چنان بود که حتی نزاع بر سر آن، چند روزی قبل از عاشورا آغاز شد و تا پایان جنگ در روز عاشورا ادامه داشت. معاویه که احیاکننده خوی و خصلت و کینه‌های دوران جاهلیت بود، کوشید که در جنگ صفین از آب به عنوان حربه جنگی استفاده کند، از این رو نخست بین سپاهیان امیرالمؤمنان (علیه السلام) و منابع آب مانع ایجاد کرد، ولی حضرت علی (علیه السلام) که سمبل اسلام بود به محض اینکه بر منابع آب دست یافت، سپاهیان معاویه را از آب منع نکرد.

پژوهش حاضر با این فرضیه که منابع موجود در حقوق اسلام در کنترل بحران آب شیرین جهان بسیار کارآمد می‌باشد. بر اساس روش توصیفی با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و اسنادی در صدد پاسخ به این سوال است که آیا حقوق اسلام می‌تواند در مدیریت بحران ناشی از کم‌آبی تأثیرگذار باشد و حقوق بین‌الملل را با خود همسو نماید؟

۱. شکوهی، حسین، دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری، ۱۳۷۳، جلد اول، انتشارات سمت، ۱۴۲.

۱- سازو کارهای حقوق بین الملل

۱-۱- مفهوم همبستگی بین المللی یا اصل همبستگی

همبستگی بین المللی مفهومی سهل و ممتنع است. در برخی اسناد بین المللی به مفهوم همبستگی و معنای حقیقی و مجازی آن پرداخته شده و این مفهوم به عنوان یک واقعیت عینی در حیات بین المللی پذیرفته است.^۲ آقای سانتور آلوز^۳ که از سوی کمیسیون فرعی ترویج و حمایت از حقوق بشر مامور مطالعه و تهیه گزارشی در مورد حقوق بشر و همبستگی بین المللی شده بود، همبستگی را اشتراک افراد و گروه ها، ملت ها و دولت ها در مسئولیت ها و منافع معنی کرده است و اظهار داشته است که گاه به نظر می رسد با آرمان برادری در انقلاب فرانسه مرتبط است.^۴ برخی نیز همبستگی بین المللی را ملازم با محافظت از مجموعه ی زمین و جامعه ی زیستی آن به عنوان شبکه ای از حیات که همه ی انسان ها در آن به هم متصل اند^۵ دانسته اند. همبستگی بین المللی در ماده ۱ اعلامیه ی پیشنهادی حق خلق ها و افراد بر همبستگی بین المللی به این صورت معنا شده است: همگرایی منافع^۶ و اهداف و اقدامات در میان و مابین مردمان، افراد، دولت ها و سازمان های بین المللی آن ها، به منظور حفظ نظم و تضمین نفس بقای جامعه ی بین المللی و نیل به اهداف مشترکی که مستلزم همکاری بین المللی و اقدام جمعی بر مبنای نظام هنجاری بین المللی تکالیف است که منظور گسترش صلح و امنیت، توسعه و حقوق بشر اجرا و اعمال می گردد.^۷ ماده ۱ پیش نویس اعلامیه ی حقوق بشر و همبستگی بین المللی، همبستگی بین المللی را این گونه تعریف می کند: «در بیان روح وحدت میان افراد، ملت ها، دولت ها و سازمان های بین المللی که اتخاذ منافع، اهداف، اقدامات و شناسایی نیاز ها و حقوق مختلف را به منظور نیل به اهداف مشترک در بر می گیرد.^۸

مفهوم همبستگی بین المللی در ادبیات حقوقی گاهی به عنوان یک اصل مورد توجه قرار گرفته و دن دان^۹ گزارشگر مستقل حقوق بشر و همبستگی بین المللی از آن به منزله ی اصلی که شالوده ی حقوق بین الملل است، یاد می کند.^{۱۰} در مقابل گاهی همبستگی بین المللی با عنوان یک حق مورد توجه واقع شده و حتی برخی آن را حقی برتر که تمامی سایر حقوق را در بر می گیرد یا مورد حمایت قرار می گیرد^{۱۱} دانسته اند. برخی آن را به عنوان ابزاری به اهداف عالی و حرکت به سمت چشم اندازها و دستیابی به ایده آل ها در نظر گرفته اند و در نهایت همبستگی یادآور نسل سوم حقوق بشر^{۱۲} نیز است که با نام حقوق همبستگی شناخته می شود. هر چند این معنا منحصر به حقوق نسل سوم نبوده و در حوزه ی نسل های اول و دوم نیز وجود همبستگی میان جامعه ی بزرگ دولت ها مفید و موثر خواهد بود^{۱۳}. وضعیت مفهوم همبستگی از لحاظ حقوقی نیز مورد محل مناقشه است. برخی معتقدند همبستگی یک اصل حقوقی است که آثار حقوقی الزام آور در بر دارد، اما برخی دیگر چنین

^۲ (E/CN. 4/SUB. 2/2004/43)

^۳ Rui Baltazardos Santos Alves

^۴ (E/CN/ 4/Sub. 2/2004/43, 15 June 2004, para. 22)

^۵ Cling together

^۶ Convergence of interests

^۷ (A/HRC/26/34, Annex:art. 1)

^۸ (A. HRC/35/35, Annex:art. 1)

^۹ Virginia Bonoan-Dandan

^{۱۰} (Report,A/HRC/29/35. para. 8)

^{۱۱} as a superior Right That Inadudes or supports all other Rights.

^{۱۲} Alston, Philip, and Ryan Goodman, International Human Rights, Oxford: Oxford University Press., 2012; 1526.

^{۱۳} Seibert-fohr, Anja, The international covenant on civil and political rights: moving from coexistence to cooperatio and solidarity. Vol. 1, in Coexistence, Cooperation and Solidarity: Liber Amicorum Rüdiger Wolfrum, edited by Holger P. Hestermeyer, Leiden, Netherlands: Martinus Nijhoff Publishers, 2012; pp. 523-529.

آثاری را انکار می‌کنند.^{۱۴} اینان معتقدند همبستگی به قلمرو حقوق بین الملل وارد نشده و مفهومی فرا حقوقی است، از این رو نمی‌توان گفت که همچون خشتی در ساختمان حقوق جای گرفته است.^{۱۵}

امروزه مفهوم همبستگی بعد از مطرح شدن آن در اواسط قرن بیستم، به شکل جدیدی تغییر یافته است. حاصل این تغییر پیدایش مفهوم همبستگی در حقوق بین الملل و تقویت آن در واژه‌ی به هم بستگی در جامعه‌ی بین المللی قرار گرفته است.^{۱۶}

شایان ذکر است که همبستگی نیازمند وجود یک محور و دغدغه‌ی مشترک است. این محور می‌تواند منافع یا نگرانی‌های مشترکی باشد که به صورت طبیعی در میان اعضای جوامع متعارف و جامعه‌ی بین المللی وجود دارد.^{۱۷}

همبستگی به عنوان یک اصل حقوق بین الملل شرایطی را برای همکاری ارزشمند می‌آفریند که از مفهوم رفاه اجتماعی جهانی^{۱۸} فراتر می‌رود؛ و در عرصه‌ی حقوقی اندیشه‌ی گسترده‌تر جامعه‌ی جهانی دولت‌های وابسته به یکدیگر را منعکس و تقویت می‌کند.

۱-۲- حل بحران آب مبتنی بر اصل همبستگی بین المللی

خاورمیانه آستان حوادث می‌باشد، تنش‌های سیاسی، مذهبی، عقیدتی و اقتصادی در این منطقه بالا بوده و خشونت ناشی از آب روز به روز در حال افزایش می‌باشد که این منطقه را به حالت بحران مواجه با کم‌آبی نزدیک نموده است. در این زمان است که کشورهای منطقه می‌بایستی با همکاری و همبستگی با یکدیگر مانع شعله‌ور شدن این بحران شوند. اعتدالی مقام حقوق بشر و حمایت از آن، مشکلات و موانعی را هم بر سر راه دارد که مانند گذشته، صرفاً در وجود حاکمیت دولت‌ها خلاصه نمی‌گردد. توسعه و گسترش حقوق بشر در انتظار بحران‌های متعدد است و حیات بشر، به طور جدی در معرض خطر است، مسائل مربوط به رشد جمعیت و عوارض ناشی از آن نظیر مهاجرت، مسائل مربوط به محیط زیست، مسائل مربوط به عدالت اجتماعی و ایده‌ی میراث مشترک بشریت و بهره‌برداری از منابع ماوراء حاکمیت دولت‌ها می‌توان نقش اساسی آب آشامیدنی سالم را در ادامه حیات بشریت احراز نمود. بشریت امروزه به این بلوغ و منطبق رسیده است که همه‌ی انسان‌ها سرنوشت مشترک دارند و این سرنوشت همان آینده‌ی بشریت می‌باشد.^{۱۹} اکنون این مسئله در منطقه‌ی خاورمیانه بسیار بیشتر نسبت به گذشته بهتر است اعمال و رعایت گردد. در حال حاضر در این منطقه بحران آب به نقطه‌ی اوج خود به سرعت در حال نزدیک شدن است و این یگانگی و به اصطلاح حقوق همبستگی به این معنا می‌باشد که همه‌ی انسان‌ها زندگی، مرگ و سرنوشت مشترک دارند به عبارت دیگر همه‌ی انسان‌هایی که در منطقه‌ی خاورمیانه زندگی می‌کنند و همه‌ی کشورهای این منطقه می‌بایستی خود را به عنوان یک کشور قلمداد کنند تا بتوانند مسئله‌ی بحران آب را مدیریت کنند. حقوق همبستگی را می‌بایستی یک مکانیزمی قلمداد نمود که در برخورد با اوضاع و احوال متحول و متغیر بتواند بهترین کارکرد را داشته باشد.^{۲۰}

^{۱۴} میرمحمدی، مصطفی؛ صادقی، جلال. حقوق همبستگی و همبستگی بین المللی: چالش‌های فرارو و آخرین تحولات، فصلنامه‌ی پژوهش حقوق عمومی، ۱۳۹۴؛ ش ۱۱۸، ۴۹.

^{۱۵} Koroma, inwolffum and Kojima, 2010: 86-87.

^{۱۶} Alston, Philip, and Ryan Goodman, International Human Rights, Oxford: Oxford University Press., 2012: 1526.

^{۱۷} Mason, Andrew, Community, Solidarity and Belonging: Levels of Community And Their Normative Significance, Cambridge University Press., 2000: 31.

^{۱۸} A Global welfare

^{۱۹} نیکخواه سر نقی، رضا، تحول جدید در مفهوم بین المللی حقوق بشر با تأکید بر حق توسعه، تهران، دانشکده‌ی حقوق و علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبایی، ۱۳۷۶، پایان نامه، ص ۵۲.

^{۲۰} پارسا، علیرضا، ص ۱۳۱، محیط زیست و حقوق بشر: بررسی حق برخورداری از محیط زیست سالم و شایسته به عنوان حق بشری، اطلاعات سیاسی و اقتصادی، سال سیزدهم، شماره ۱۳۶-۱۳۵، آذر و دی ۱۳۷۷.

اگر سازمان‌ها و کشورهای تأثیرگذار در جامعه ی بین‌المللی بخواهند مسائل تنش‌زا و منتهی به ایجاد بحران را مدیریت نمایند می‌توانند در لوای اصل همبستگی بین‌المللی اقدامات موثری در هر حوزه ای مثل بحران آب را حل نمایند. به این جهت که در این اصل آنچه که مهم می‌باشد نگرانی‌های مشترک موجود در جامعه ی جهانی می‌باشد و بحث منافع دو یا چند کشور مطرح نیست بلکه بحث منافع مشترک جامعه ی جهانی به عنوان یک ارزش و اولویت مد نظر می‌باشد. حقوق بین‌الملل عمومی به خصوص دکتترین آن به این بلوغ فکری رسیده است که منافع مشترک جامعه ی جهانی بر منافع کشوری خاص ترجیح دارد که در این راستا ممکن است بسیاری از اصول حقوق بین‌الملل متروک و مطرود گردد. رفته رفته حقوق بین‌الملل از حالت سنتی می‌بایستی خارج شده و به شکل حقوق بین‌الملل یکپارچه ی جهانی تغییر یابد.^{۲۱}

اگرچه اصل همبستگی هنوز نوپا و جوان می‌باشد اما در صورت شکل‌گیری و کاربرد آن می‌تواند مجموعه ای از احتیاجات بین‌المللی را به عنوان قانون جهانی ایجاد نماید.^{۲۲} هر چقدر جهان تحت مرکزیت قواعد حقوق بین‌الملل عمومی قرار گیرد نتیجه ی آن ایجاد جهانی با ضمانت اجرای قوی خواهد شد.^{۲۳}

۱-۳- تعهد حقوق بین‌الملل در دسترسی به آب شیرین

یکی از تعهدات مثبت حقوق بین‌الملل فراهم نمودن آب برای افراد و دولت‌ها می‌باشد که موانع پیش روی آن مانند دخالت‌های دولت‌ها و سازمان‌ها و افراد به منظور کسب سود و منفعت و سوء استفاده را مدیریت نماید.

حق بر آب در صدر حقوق بشر قرار داشته و تا زمانی که آب در دسترس نباشد نباید انتظار تحقق حق حیات، حق بر بهداشت، حق بر محیط زیست و ... را داشت.^{۲۴}

البته این مسئله که حق بر دسترسی به آب میبایستی در صدر مسائل حقوق بشری قرار داشته باشد در اعلامیه ی جهانی حقوق بشر و میثاقین تصریح نشده است اما در سال ۲۰۱۰ مجمع عمومی سازمان ملل متحد ضمن یادآوری برخی از قطعنامه های شورای حقوق بشر از جمله قطعنامه ۷/۲۲ (۲۰۰۸) و ۱۲/۸ (۲۰۰۹) و نیز نظریه ی شماره ۱۵ کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و دیگر اسناد مرتبط بدون رای منفی حق بر آب آشامیدنی سالم و پاک را به عنوان یک حق بشری که برای اجرای دیگر حقوق بشر بسیار مهم است را مورد شناسایی قرار داد.^{۲۵}

بنابراین روند شناسایی حق بر آب به عنوان حقی مستقل در حقوق بین‌الملل آغاز شده است. رویکرد نظریه ی تفسیری شماره ۱۵ کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی نیز بر این مبنا استوار است که توجیه وجود حق بر آب را بر پایه حقوق به رسمیت شناخته شده در اسناد حقوق بشری قرار دهد. بدین نحو که مصادیق حقوق بشر مثل حق بر حیات، حق بر محیط زیست سالم و ... با توسل به حق بر آب محقق می‌شود.^{۲۶}

اصل حاکمیت بر منابع طبیعی ممکن است موانعی را جهت دسترسی به منبع آب بر افراد ایجاد کند. به خصوص اینکه آب در اختیار دولت باشد. که این مانع قابل برطرف شدن می‌باشد. در حقوق بین‌الملل بشر دولت‌ها جهت برآورده سازی تقاضای آب دارای ۳ تعهد می‌باشند: تعهد به احترام و شناسایی اولین تعهد دولت‌ها در این زمینه می‌باشد. بدین صورت که دولت‌ها نباید

²¹ Simma, Bruno, "Universality of International Law from the Perspective of a Practitioner", The European Journal of International Law 2009; Vol. 20, pp. 265-297.

²² Capaldo, Giuliana Ziccardi, The Global Community Yearbook of International Law and Jurisprudence 2015, New York: Oxford University Press, 2016: 4-5.

²³ Higgins, Rosalyn, "The ICJ, the ECJ and the Integrity of International Law", International Comparative Law Quarterly, 2003; No.52, pp. 1-20.

^{۲۴} صفاری نیا، مهزاد، حق بر آب آشامیدنی سالم در حقوق بین‌الملل بشر، تهران، مجتمع علمی و فرهنگی مجد، ۱۳۹۴، ۱۰۵-۱۰۴.

²⁵ (UN Doc A/RES/64/292, 2010)

²⁶ (E/C. 12/2002/11, 2003, paras. 1-9)

به شکل مستقیم یا غیر مستقیم موانعی در بهره برداری افراد از آب ایجاد نمایند. دومین تعهد دولت ها، تعهد حفاظت و حمایت می باشد یعنی اینکه دولت ها وظیفه دارند در برابر موجودیت های ثالث که مانع بهره برداری مردم از منابع آبی میباشند از آنان حمایت نمایند. سومین تعهد دولت ها، تعهد عملی بر استفاده از منابع آب می باشد یعنی اینکه دولت ها سیاست هایی اتخاذ نمایند تا با مدیریت و ایجاد تاسیسات آبی این عنصر ارزشمند مورد استفاده همگان قرار گیرد.^{۲۷}

بنابراین میتوان گفت که با توجه به محدودیت منابع آبی و لزوم بهره مندی عادلانه همه ی افراد میتوانند از این ماده حیاتی بهره مند گردند. چون لزوم برابری همه ی افراد در بهره مندی از منابع طبیعی محدود، اصل منفعت عمومی، اصل اقتدار دولت مستلزم دخالت دولت در توزیع عادلانه ی آب در بین مردم است^{۲۸} و نه تنها این دخالت مانع دسترسی شهروندان به آب نمی شود بلکه در تحقق بهتر توزیع آب بسیار موثر است.^{۲۹}

۱-۴- منابع آبی مشترک در برابر اصل حاکمیت

در بحث بحران ناشی از کمبود آب شیرین یکی از مواردی که ممکن است چالش برانگیز باشد اصل حاکمیت در حقوق بین الملل می باشد، که می تواند دست آویزی باشد برای کشورهایی که منابع آبی در کشور آن ها غنی می باشد یا محل عبور آن منابع از کشور آنان می باشد.

اختلاف بر سر رودخانه های مشترک بین دو یا چند کشور، عدم وجود هر گونه ضابطه ی قانونی خاص یا توافقنامه ی کلی در مورد استفاده از آب های مشترک و نیز فقدان ضمانت اجرا برای آن دسته از توافقنامه هایی که تاکنون بین کشورها برای تعیین سهم برداشت هر کدام از حوزه های آبی مشترک منعقد شده است و همچنین عدم اعتماد متقابل و سوء برداشت بین کشورهای مختلف خاورمیانه، از جمله عوامل موثر در بحران کم آبی منطقه تلقی میشوند.

در رابطه با منابع آبی مشترک و رویارویی آن با اصل حاکمیت چند نظریه وجود دارد. نظریه اول، نظریه حاکمیت مطلق سرزمینی یا دکتر هارمون است. مطابق با این نظریه هر یک از دولت هایی که رودخانه در قلمرو آن ها جاری می باشد، حق بهره برداری مطلق بر این منابع دارند. این نظریه با حقوق بین الملل امروزی سازگاری نداشته و مورد توجه حقوقدانان قرار نگرفته است.^{۳۰} نظریه دوم، نظریه تمامیت مطلق سرزمینی است بدین نحو که حق آبه ی کشورهای پایین دست با این نظریه تامین می گردد. بر اساس این نظریه جریان آب باید بدون هیچ گونه تغییر در پایین دست جاری شود. این نظریه نیز به دلیل غیر عملی بودن مورد توجه قرار نگرفت.^{۳۱ و ۳۲}

نظریه سوم، نظریه حاکمیت و تمامیت محدود سرزمینی است. مطابق با این نظریه دولت های همجوار رودخانه یا منبع آبی مشترک با رعایت حقوق و منافع دولت های دیگر حق بهره برداری از منابع آبی مشترک واقع در قلمروی خود را دارد.^{۳۳} بر اساس این نظریه همان طوریکه دولت ها حق استفاده از منابع داخل سرزمینشان را درند در مقابل این تکلیف نیز بر دوش آن

²⁷ (E/C. 12/2002/11, 2003, paras. 20-29)

²⁸ فریادی، مسعود. نقش حقوق عمومی در کنترل مصرف آب، مجله مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز، ۱۳۹۷، ۱۰، ۱، ص ۱۹۷-۱۶۱.

²⁹ قفائلی، مصطفی و رشیدی، مهناز، بررسی تعهد دولت ها نسبت به امنیت آب در حقوق بین الملل، مجله مطالعات حقوقی، ۱۳۹۸، دوره یازدهم، شماره دوم، ۱۷-۱۶.

³⁰ Stephen C. McCaffrey, "The Harmon Doctrine One Hundred Years Later: Buried, Not Praised", Nat. Resources J., Vol. 36(3), 1997, p. 549.

³¹ شیرازیان، شیرین و عطیه خطیبی، حقوق بهره برداری غیر کشتیرانی از آبراه های بین المللی با نگاهی به توسعه پایدار، پایداری، توسعه و محیط زیست، ۱۳۹۴، ۲، ۴، ص ۸۵-۷۳.

³² کاپوترا، دانه اگوستر و مارسلا آنی، اصول حقوق و مدیریت آب ترجمه و تحقیق: محسن عبداللهی و اصلی عباسی، تهران، موسسه مطالعات و پژوهش های حقوقی شهر دانش، ۱۳۹۲، ۲۸۷-۲۸۵.

³³ جهاد دانشگاهی، گزارش مطالعات حقوق بین الملل، ۱۳۸۵.

ها نهاده شده که از منابع به نحوی استفاده کنند که به حقوق دولت های دیگر آسیبی جدی وارد نسازند.^{۳۴} اولین توافقنامه ای که بر اساس این نظریه منعقد گردید کنوانسیون ژنو مربوط به توسعه نیروی آب رسانی موثر بر بیش از یک دولت بود.^{۳۵} به عبارت دیگر حاکمیت هر دولت محدود به قواعد حقوق بین الملل است. هم چنین ماده ۳ طرح کمیسیون حقوق بین الملل در حقوق سفره های آبی فرامرزی (۲۰۰۸) بیان میدارد که: هر دولت دارای سفره آب زیرزمینی بر بخشی از سفره های فرامرزی که در داخل سرزمینش قرار دارد، حاکمیت دارد. آن دولت باید حاکمیتش را مطابق با حقوق بین الملل و مواد طرح حاضر اجرا کند.^{۳۶} در قضیه مربوط به صلاحیت سرزمینی کمیسیون بین المللی رودخانه Oder دیوان بین المللی دادگستری بین المللی برابری حقوق دولت هایی که درای منفعت حقوقی در استفاده از کشتیرانی رود هستند را پذیرفت و امتیاز ترجیحی یک دولت را انکار کرد.

نظریه چهارم نظریه ی اجتماع منافع می باشد که با نام کدیریت مشترک یاد می شود. بر اساس این نظریه کل حوضه رودخانه به عنوان یک کلیت واحد نگریسته میشود و مدیریت آن از طریق موافقت نامه به یک سیستم واحد متشکل از کل کشورهای حوضه واگذار شود.^{۳۷} این نظریه شبیه یک رویکرد مدیریتی مشکلات آبی می باشد تا یک اصل هنجاری حقوق بین الملل لذا کارایی لازم را در خصوص منابع آبی مشترک را نخواهد داشت.

در میان نظریات بیان شده، نظریه سوم یعنی نظریه ی استفاده معقول و منصفانه است که بر اساس این نظریه کسی حق تقدم در استفاده از منابع آبی مشترک را دارد که دارای وضعیت بحرانی تری می باشد. برای نمونه در رابطه با منابع آبی مشترک میتوان در مورد پدیده ی سد سازی کشورهای همسایه ایران مانند ترکیه و افغانستان نام برد. پروژه ی گاپ در ترکیه که شامل ۱۴ سد بر روی فرات و ۸ سد بر روی رود دجله و ۱۹ نیروگاه آبی است که نتیجه ی آن ایجاد خشکسالی و پدیده ی گرد و غبار ی بیابان زایی در عراق و سوریه و ایران تبدیل شده است. که ترکیه استناد به اصل حاکمیت خود مینماید و عمل خود را مشروع و قانونی میداند اما فارغ از اینکه پیامدهای این عمل به اصطلاح قانونی منجر به نقض بسیاری از قواعد و مقررات حقوق بین الملل به خصوص حقوق بشری میشود. مثلا خشک شدن زمین های کشاورزی در پایین دست، بیکاری، مهاجرت، و جنگ و...^{۳۸} در صورتی که این اقدام ترکیه مغایر با حقوق بین الملل می باشد. نمونه ی دیگر احداث سد های کجکی، کمال خان، سلما، کبکان توسط افغانستان بر روی رودخانه های هیرمند و هریرود که مناطقی عظیم از سرزمین سیستان و خراسان را در خاک ایران با بحران آب روبرو می سازد.

اما گذشته از این نظریات واقعا کشورها می توانند با اقدامات خود باعث بروز مشکلاتی برای دیگر کشورها شوند و حقوق بین الملل نظاره گر آن باشد و کشورها به استناد اصل حاکمیت خود بی توجه به اقدامات مخربشان ادامه دهند. حاکمیت^{۳۹} واژه ای است که از آن به نفع خود تفسیر نموده و برای اعمال خود مشروعیت کسب میکنند و چه بسا منجر به سوء استفاده می شود.^{۴۰} منشور سازمان ملل متحد، اعلامیه ای را در خصوص کشورهای عضو سازمان ملل متحد و همچنین سازمان های منطقه ای بین المللی را صادر نموده مبنی بر اینکه همه ی کشورها دارای حقوق و مسئولیت برابر می باشند. هیچ تعریفی از حاکمیت که میان اعضای جامعه ی بین المللی مورد قبول واقع شده باشد، وجود ندارد و هر کشور با در نظر گرفتن تمایلات و

³⁴Leb, Christiana, Cooperation in the Law of Transboundary Water Resources, Cambridge: Cambridge University Press, 2013: 50.

³⁵ Convention relating to the Development of Hydraulic Power affecting more than one State, 1923, Art. 1.

³⁶ International Law Commission (ILC), Draft Articles on the Law of Transboundary Aquifers, with Commentaries, 2008.

³⁷ آوریده، فریبا، عطاری، جلال و محسن عبداللهی. مطالعه تطبیقی اصول و قواعد بین المللی حاکم بر تقسیم آب در رودخانه های فرامرزی، فصلنامه علوم محیطی، ۱۳۹۵، ۱۴، ۲، ص ۹۶-۷۹.

³⁸ اردو، سارا، ساخت سد ایلیسو در ترکیه در تضاد حقوق بین الملل (۱۳۹۷/۰۹/۰۳)، در / http://www.irdiplomacy.ir/fa/news/1969520، ۱۳۹۶

³⁹ sovereignty

⁴⁰ Stephen D. Krasner, organized hypocrisy., Princeton University Press, 1999.

منافع سیاسی آن‌ها گرایش داشته باشد تعریف می‌شود. از این جهت کمیسیون حقوق بین‌الملل با عنایت به وظیفه‌ی ذاتی خود می‌بایستی این معضل را حل نماید.^{۴۱}

۱-۵- اقدامات حقوق بین‌الملل در مواجهه با بحران آب

منشأ ایجاد بحران صرف نظر از علت آن، از داخل مرزهای جغرافیایی یک کشور شروع می‌شود و به تدریج کشورهای زیادی را درگیر می‌نماید، وقتی بحرانی در جایی از جهان بوجود آید عواقبش تنها کشور مبدأ را متوجه نیست بلکه افراد بحران زده جهت خروج از عواقب بحران به کشورهای دیگر پناهنده و یا مهاجرت می‌کنند برای مثال با قدرت گرفتن طالبان در افغانستان اتباع این کشور به کشورهای مختلفی پناهنده شده‌اند و آنان را با چالش روبرو نموده‌اند بنابراین کشورهای دیگر نمی‌توانند بی‌تفاوت از کنار این مسائل بگذرند، شایسته است در اولین گام کشورها حقوق داخلی خود را بر اساس نیازهای جوامع بین‌المللی و ایجاد عملکرد واحد با حقوق بین‌الملل هماهنگ سازند. جهت ایجاد نظم نوین جهانی آنچه که می‌تواند معضلات جهانی را نسبتاً کنترل نماید نظام حقوقی بین‌المللی همراه با ضمانت اجرا می‌باشد. تلاش حقوق بین‌الملل در این است که دولت‌ها را متقاعد سازد تا قوانین داخلی خود را با قواعد موجود در حقوق بین‌الملل هماهنگ سازد.^{۴۲}

یکی از دغدغه‌های زمان حال و آینده جهان مسئله‌ی بحران آب می‌باشد، که جهت کنترل آن ترجیح بر آن باشد تا به حقوق بین‌الملل بهای بیشتری دهند. اصولاً کشورها در برخورد با مسائل زیستی نگاه متفاوت با دیگر مسائل داشته باشند مثلاً دیدگاهی که برای مسئله نفت دارند را در حوزه‌ی آب وارد نسازند. کشورها برای مدیریت اتباعشان در داخل مرزهای خود قواعدی را وضع می‌کنند و بر اساس آن مسائل موجود در کشور را اداره می‌کنند. جامعه‌ی جهانی نیز مانند یک کشور با ایجاد قواعدی که کشورها را متقاعد به رعایت آن نمایند در حال تکامل است. رئیس دیوان بین‌المللی دادگستری هیساشی اوادا در این مورد اعتقاد دارد که جهان یکپارچه، در گرو ایجاد ساختاری بر اساس نظم یکپارچه جهانی می‌باشد.^{۴۳} جهت رسیدن به این نظم یکپارچه‌ی جهانی با در نظر گرفتن دغدغه‌های حقوق بین‌الملل و اصول مرتبط با آن، هماهنگی خاصی با حقوق داخلی کشورها می‌طلبد. اگر کشورها تنها به حقوق داخلی و منافع خود توجه نمایند جهان در آینده کمتر شاهد صلح و امنیت می‌باشد. جهت مدیریت بحران‌ها نظیر بحران آب در وهله‌ی نخست مقتضی است حقوق بین‌الملل متناسب با نیازهای جامعه‌ی بین‌المللی به روز شود و در وهله‌ی دوم کشورها حقوق داخلی خود را با حقوق بین‌الملل سازگار نمایند.

۲- سازوکارهای حقوق اسلام

دین اسلام با آموزه‌های فراوانی که دارد منبعی وسیع جهت بهره‌برداری می‌باشد. زمانی می‌تواند پویا تر شود که قواعد و مقررات آن در روابط بین‌الملل مورد استفاده قرار گیرد.

⁴¹ See B. Bross, "IV Recognition of States", pp 47-48 in International law: achievements and prospects, UNESCO Series, Mohammed Bedjaoui(ed), Martinus Nijhoff Publishers, 1991.

⁴² جلالی، محمود، مقامی، امیر. کارکرد حقوق بین‌الملل در فرآیند جهانی شدن حقوق، فصلنامه‌ی حقوق، ۱۳۹۰، دوره ۴۱، ش ۳: ۱۱۱.

⁴³ Owada, He Hisashi. "The Problems of Interaction Between International and Domestic Legal Orders", Singapore Academy of Law Journal, 2011; Vol. 23, pp: 1.

۲-۱- صرفه‌جویی آب در قرآن و روایات اسلامی

در مورد مسلمانان در حفاظت و صرفه‌جویی در صرف این ماده با ارزش نیاز به ایجاد فرهنگ جدیدی نیست چرا که رعایت همه این موارد در تعالیم مقدس اسلامی گنجانده شده است و آنان موظف به اجرای آنها می‌باشند. در آموزه‌های زندگی‌ساز اسلام، اسراف کلاً ممنوع است و این ممنوعیت همه ابعاد زندگی انسان را فرا می‌گیرد یعنی همه مردم در تمام شئون و در هر زمان و مکان موظفند اصل عدم اسراف را رعایت کنند. نعمتهای الهی امانتهایی هستند که خداوند برای رشد و تعالی انسانها در اختیار آنها نهاده است پس بهره‌برداری از نعمتها باید همسو با اوامر الهی و در جهت سعادت جاودانی انسان باشد. پیامبر اسلام (ص) می‌فرمایند: «در مصرف آب باید صرفه‌جویی کرد حتی اگر به وفور یافت شود چرا که حیوانات نیز حق استفاده از این آب را دارند». درسی که از فرمایش آن حضرت می‌توان گرفت این است که انسانها باید از نیازهای آبی دیگر مصرف‌کنندگان آگاه باشد و این باور، یعنی همان توسعه پایدار. برای نیل به این هدف باید پایگاه‌های ارتقاء آگاهی عمومی تشکیل شوند و باورها و ارزشهای دینی مصرف‌کنندگان مسلمان را متوجه این مطلب مهم سازند.

صرفه‌جویی مفهوم ثابت‌شده‌ای در تعالیم اسلامی است. صرفه‌جویی، راه جاودانی است که باید در سراسر زندگی انسان انجام شود نه به عنوان یک راه حل موقت برای کم‌آبی یا وضعیتهای اضطراری بلکه باید در همه مواقع (خوب و بد) انجام شود. دین اسلام بر ارضای مقتضی نیازها و خواسته‌های فردی و گروهی تاکید دارد اما از اسراف کردن نهی فرموده است. آیات قرآن و احادیث فراوان، با تعبیرهای گوناگون، اسراف و زیاده‌روی در هر کاری را به طور عام و در مورد آب، به طور خاص، مورد نکوهش و مذمت قرار داده است. قرآن کریم دو عبارت صریح راجع به صرفه‌جویی آب و مدیریت تقاضا دارد: اول اینکه منابع آب ثابت است خداوند در سوره زخرف آیه ۱۱ می‌فرماید: (و آن خدایی که از آسمان آبی به قدر و اندازه نازل می‌کند) و ثانیاً در مصرف آب نباید اسراف شود که در سوره اعراف آیه ۳۱ می‌فرماید: "از نعمتهای خدا بخورید و بیاشامید و اسراف نکنید که خدا مسرفان را دوست ندارد".

۲-۲- مفهوم قاعده لا ضرر

قاعده لا ضرر به معنی نفی مشروعیت هر گونه ضرر و اضرار در اسلام است.^{۴۴} از این قاعده به قاعده ضرر، قاعده ضرر و ضرار، قاعده لا ضرر و لا ضرار و قاعده نفی ضرر نیز تعبیر می‌شود. قاعده لا ضرر از قواعد مشهور فقهی است که در بیش تر ابواب فقه کاربرد دارد و مضمون آن این است که ضرر در اسلام مشروعیت ندارد و هرگونه ضرر و اضرار در اسلام نفی شده است. برای اثبات این قاعده به ادله قرآنی، روایی و عقلی، استدلال شده که به بعضی از آن‌ها اشاره می‌گردد:

۲-۳- آیه نفی ضرر

آیه: "لا تضر والدۀ بولدہا و لامولود له بولدہ" (بقره/سوره ۲، آیه ۲۳۳)، این آیه، مادران و پدران را از ضرر رساندن به فرزندانشان نهی کرده است؛ بنا بر تفسیر دیگر آیه، هر یک از والدین را از ضرر زدن به دیگری، به واسطه فرزندشان، نهی نموده است. بنابراین، از آیه فهمیده می‌شود که ضرر زدن هر کسی به دیگری، ممنوع و ناروا است.

^{۴۴}مشکینی، علی، اصطلاحات الاصول، ۱۳۸۶، ۲۰۳.

۲-۴-روایت زراره

معروف ترین حدیثی که به آن استدلال شده، داستان "سمره بن جندب" است که در ذیل آن عبارت "لا ضرر و لا ضرار" آمده است "کلینی" در کتاب اصول کافی از "ابن مسکان" و او از "زراره" نقل می‌کند که، امام باقر(ع) فرموده است: "در زمان رسول خدا (ص)، شخصی به نام سمره بن جندب در جوار خانه فردی از انصار، درخت خرمايي داشت که آمد و رفت وی از درون زمین آن مرد انصاری بود. سمره بن جندب برای رسیدگی به آن درخت و کارهایش به دفعات و سرزده به زمین مرد انصاری می‌رفت و به این ترتیب ایجاد مزاحمت می‌کرد تا این که صاحب خانه به سمره گفت: تو بی خبر و بدون اذن به خانه ام می‌آیی و ایجاد مزاحمت می‌کنی، پس از این، هنگام آمد و شد اجازه بگیر. سمره گفت: چنین نمی‌کنم. مرد انصاری به حضرت رسول (ص) شکایت برد. حضرت به سمره فرمود: از این پس، اذن بگیر. سمره نپذیرفت، حضرت فرمود: از این درخت صرف نظر کن و من در برابر آن، درختی با همان اوصاف در جای دیگر به تو می‌دهم. سمره نپذیرفت، حضرت فرمود: ده درخت در مقابل آن می‌دهم، باز هم قبول نکرد. فرمود: درختی در بهشت به تو می‌دهم. سمره باز هم نپذیرفت، تا این که حضرت فرمود: "انک رجل مضار و لا ضرر و لا ضرار علی مؤمن" یعنی تو مرد سخت گیر و آسیب رسانی هستی و مؤمن نباید به کسی ضرر بزند، بعد از آن دستور داد آن درخت را از ریشه کنند و جلوی سمره انداختند".

۲-۵-لاضرر و محیط زیست

در قاعده ی لاضرر، از آنجائیکه ضرر به صورت مطلق نفی شده، شامل ضرر به فرد یا جمع و ضرر بر انسان، محیط زیست و غیره می‌شود. برای استناد به قاعده لاضرر نیز به ادله اربعه استناد شده است. لاضرر شامل احکام عدمی هم می‌شود: اولاً: هرگونه عملی که موجب تخریب یا آلودگی محیط زیست شود، از مصادیق ضرر است. در نتیجه عمل حرام و حکم وضعی مربوط به این زمینه فساد و بطلان و اعمال مخرب هم موجب ضمان خواهد بود. ثانیاً: عدم تصویب مقررات لازم در این زمینه موجب ضرر و تکلیف کوتاهی و حرام شمرده می‌شود و ضمان آور خواهد بود.^{۴۵}

۲-۶-عمل به قاعده لاضرر در سد سازی

آب به عنوان یکی از عوامل اصلی حیات بشر علاوه بر نیاز شرب جهت سایر مصارف مرتبط با انسان و طبیعت از اهمیت ویژه ای برخوردار است^{۴۶} به طوری که در حال حاضر در اکثر کشورهای جهان به عنوان یک بحران جدی تبدیل شده است^{۴۷} به همین دلیل مدیریت منابع آب از اهمیت ویژه ای برخوردار است. البته مدیریت منابع آب در گذشته پیچیدگی خاصی نداشته است،^{۴۸} بنابراین کشورها برای اینکه در آینده با بحران و کمبود آب مواجه نشوند متوسل به اقدامات پیشگیرانه شده از جمله احداث سد. اگر چه سد سازی دارای مزایایی چون تولید انرژی بدون آلاینده، ذخیره آب، امکانات تفریحی (قایقرانی و ماهیگیری) و ... می‌باشد در مقابل معایب سد سازی بسیار بیشتر و خطرناک تر بوده از جمله اینکه سد مانع سیلاب طبیعی شده که اثرات منفی بر چرخه ی اکوسیستم را به همراه دارد^{۴۹} بنابراین نه تنها به حل بحران کمک نشده چه بسا که بحران را

۴۵ فهیمی، عزیزاله؛ مشهدی، علی. انتشارات خرسندی، حمایت از محیط زیست در مخاصمات مسلحانه از منظر اسلام و حقوق بین الملل بشر دوستانه، ۱۳۹۵، ۱۱۳. 46 Elhassadi, A. Pollution of water resources from industrial effluents: a case study- Benghazi, Libya. Desalination 2008; 222: 286-293.

۴۷ کریم کشته، م. ج.، کوپاهی، م.، و کیمیا، ا. ج.، ۱۳۸۰، استفاد ههینه از آب رودخانه سیستان (مطالعه موردی بخش شیب آب). اقتصاد کشاورزی و توسعه، شماره ۳۵، صفحه ۱۹۷-۲۲۱. ۴۸ عابدینی، ع. بابایی، ه.، خداپرست شریفی، ج.، و پورمجیب، ا. بررسی آلودگی فلزات سنگین (Cd, Fe, Pb, Zn, Cu) در آب دریاچه سد مخزنی حسنلو (آذربایجان غربی). دومین همایش ملی بحرانهای زیست محیطی ایران و راهکارهای بهبود آنها. ۴ تا ۶ آذر ۱۳۸۳. دانشگاه آزاد اسلامی - واحد علوم و تحقیقات مرکز اهواز.

49 Desonie, D. Hydrosphere: freshwater systems and pollution. Chelsea House. New Yourk 2008.

تشدید و خود عامل بحران شود. گزارش سازمان جهانی حفظ حیات وحش در مورد شرایط طبیعی که در رابطه با ده ها رودخانه که تحت تاثیر سد سازی قرار گرفته اند حاکی از آن می‌باشد که اثرات آن بسیار بیشتر از منافع آن می‌باشد.^{۵۰} در منطقه خاورمیانه یکی از سدهای احداثی که منشا ضررهای فراوان برای محیط زیست این منطقه شده است مربوط می‌شود به ساخت سدهای عظیم پروژه ی گاپ کشور ترکیه بوده که این پروژه آب خروجی از این کشور را محدود می‌کند و تبعات آن در وهله ی اول برای عراق و سوریه بوده و متعاقب آن زمانی که این کشورها تحت تاثیر این بحران قرار گیرند مشکلاتی را از قبیل پدیده ی ریز گردها، مهاجرت دسته جمعی یا ایجاد نا امنی برای کشورهای همجوار خود مثل ایران به دنبال دارد. یکی از مهمترین اثرات سوء احداث سد ایجاد پدیده خوراک وری یا یوتریفیکاسیون است، غنی شدن آب مخزن سد معمولاً با ورود عناصر غذایی زیاد از قبیل فسفر و نیتروژن ایجاد میشود که عناصر غذایی بحدی کیفیت آب را ضایع میکنند که آب دارای رنگ کدر، بوی نامطبوع و فاقد اکسیژن بوده و بطور مستقیم برای آشامیدن و سایر مصارف و برای حیات موجودات زنده خطرناک و غیرقابل استفاده می شود.^{۵۱}

پروژه های سد و سازه های جانبی، غالباً از اثرات و پیامدهای ناسازگار زیست محیطی برخوردار می باشند. نمونه پیامدهای ناسازگار سدهای بزرگ در کشور ایران را می توان در رسوبگیری اقتصادی- اجتماعی- زه دار شدن و شوری اراضی، عدم مدیریت بهره برداری مناسب، مسائل تلفات آب، جابجایی مردم و مشکلات آب دریاچه سد جهت تامین آب شرب به لحاظ کاهش کیفیت آن داشت.^{۵۲}

هر فعل ضرری در عالم تکلیف که به دیگران ضرر می‌رساند حرام است و در عالم وضع نیز هر معامله ی ضرری مثل بیع غبنی محکوم به بطلان است،^{۵۳} بنابراین عمل به قاعده لا ضرر می‌تواند مانع چنین اثرات منفی شود و کشورهای منطقه را به این منطق هدایت کند تا به بهانه ی اصل حاکمیت، منافع و مصالح ملی خود دست به هر اقدامی نزنند.

۲-۷- قاعده ی تسلیط

تسلیط در اصطلاح فقهی عبارت است از تسلط و اختیار مالک برای هرگونه تصرف در اموال خویش.^{۵۴} برخی آن را «قاعده سلطنت» یا «قاعده تسلط» نیز نامیده‌اند.^{۵۵}

فقه‌های شیعه قاعده تسلیط را با توجه به حدیث نبوی «انَّ النَّاسَ مَسْلُطُونَ عَلٰی اَمْوَالِهِمْ»^{۵۶} نام گذاری و مطرح کرده‌اند. قاعده تسلیط، تثبیت کننده ارکان مالکیت است و نظر به اهمیت مسئله اموال و مالکیت، تمامی مکاتب حقوقی جدید این قاعده را پذیرفته‌اند. در مواد ۳۰ و ۳۱ قانون مدنی ایران نیز به آن اشاره شده است.^{۵۷}

قاعده تسلیط در حقوق اسلام به عنوان قاعده ای است که ادله ی چهارگانه (کتاب، سنت، عقل و اجماع) آن را تایید نموده است.

۵۰ میسمی، ح.، مهاجری، ح.، حقی، ح.، و موسوی، پ. نقش و آثار زیست محیطی احداث سد و آب بند. اولین همایش تخصصی مهندسی محیط زیست. دانشگاه تهران. ۱۳۸۵.
 ۵۱ کیان ارثی، ف.، س. دهقان مدیسه، م. خلفه نیل ساز، و م. مزرعاوی. بررسی اثرات احداث سد (مطالعه موردی اثرات احداث سد کرخه بر روی غلظت مواد مغذی). اولین همایش ملی تالاب های ایران. ۱۴-۱۵ اسفند، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهواز، ۱۳۸۷.
 ۵۲ عابدینی، ع.، بابایی، م.، خداپرست شریفی، ح.، و پورمجیب، ا. بررسی آلودگی فلزات سنگین (Cd, Fe, Pb, Zn, Cu) در آب دریاچه سد مخزنی حسنلو (آذربایجان غربی). دومین همایش ملی بحرانهای زیست محیطی ایران و راهکارهای بهبود آنها. ۴ تا ۶ آذر ۱۳۸۳. دانشگاه آزاد اسلامی - واحد علوم و تحقیقات مرکز اهواز.
 ۵۳ مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تمام جلدها، طهران، نشر دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۷۲.
 ۵۴ مصطفوی، محمدکاظم. القواعد، مائه قاعده فقهیه معنی و مدرکاً و مورداً، قم ۱۴۱۷، ج ۱، ص ۱۳۶.
 ۵۵ نجفی، محمدحسن بن باقر. جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام، بیروت ۱۹۸۱، ج ۲۲، ص ۴۷۸.
 ۵۶ مجلسی، محمدباقر. بحار النوار، ج ۲، ص ۲۷۲.
 ۵۷ محقق داماد، مصطفی. قواعد فقه، بخش مدنی، تهران ۱۳۷۶، ج ۲، ص ۱۰۸.

نمونه های کاربرد این قاعده مثل جواز انسان در ملک خود، هرچند همسایه و دیگران متضرر شوند، مانند کندن چاه در مجاورت چاه همسایه.^{۵۸}

جواز جاری کردن آب و روشن کردن آتش به صورت متعارف در ملک خود؛^{۵۹} برخی از فقیهان معتقدند که قاعده تسلیط، علاوه بر اموال، حقوق را نیز در برمی گیرد، زیرا هرچند روایت نبوی مشهور فقط تسلط بر اموال را بیان کرده است، اما به طریق اولی شامل حقوق نیز می شود و بنای عقلا هم دلالت بر تسلط مردم بر حقوق خویش دارد.^{۶۰} بنا به تصریح فقها، قاعده تسلیط شامل تصرفاتی که مستلزم انجام دادن محرّمات یا ایجاد فساد باشد — مانند اسراف و تبذیر، گرفتن ربا و رشوه، خرید و فروش شراب و کتب ضلال نمی گردد.^{۶۱}

با عنایت به مسائل مطروحه ی فوق، کشورها نمیتوانند بر اساس اصل حاکمیت خود اقداماتی را در حوزه ی آب های موجود در کشور خود انجام دهند که مفسده ای را برای کشورهای دیگر به دنبال داشته باشد. بنابراین چنانچه قاعده تسلیط با قاعده لاضرر تداخل پیدا کند عده ای از فقها نظر بر این دارند که قاعده تسلیط ساقط می شود.^{۶۲}

۳- نتیجه گیری

احکام دین اسلام به دور از هر نوع تعصب و جانبداری بوده و بر پایه ی منطق و انصاف استوار است. رعایت مساوات و برابری و برادری از اصول لاینفک اسلام می باشد که در همه زمینه ها لازم الاجرا است و مقوله آب نیز از این اصول میرا نیستند. در تاریخ اسلام نمونه های فراوانی از رعایت این اصول وجود دارد مانند قضیه کربلا زمانی که آب در دست سپاهیان امام حسین (ع) بوده هرگز از آب به عنوان یک ابزار جنگی استفاده نشد و آن را برای استفاده سپاهیان متخاصم نبستند. لذا رویه کشورها در برخورد با منابع آبی مشترک میبایستی چنین باشد.

آنچه که به عنوان یک حقیقت غیر قابل انکار، کلیه ی مناطق جهان را تحت تاثیر خود قرار می دهد مسئله ی بحران آب شیرین و پاکیزه می باشد. در تقسیم جمعیت و شهرسازی از گذشته نقش تعیین کننده ای داشته است. هر جائیکه آب بیشتر و قابل دسترس تر باشد جمعیت و رونق بیشتری در آن متمرکز خواهد شد.

امروزه جهان در این بحران از حالت بالقوه به حالت بالفعل وارد شده است، مناطقی از جهان وضع نسبی مناسبی از لحاظ آب دارند مناطقی هم با بحران جدی آب روبرو هستند و بعضی از مناطق فعلا در وضعیت بینابین هستند. بنابراین کشوری که امروزه وضعیت مناسبی دارد نمی تواند نسبت به بحران آب دیگر مناطق جهان بی اعتنا باشد چون دیر یا زود این بحران دامان آنان و در واقع کل جهان را در بر خواهد گرفت. شاید اصول و مقررات حقوق بین الملل تا جایی اقدامات کشورها را که به نفع مصالح و منافع ملی خود عمل می کنند را حمایت نماید مثلا به استناد اصل حاکمیت خود اقداماتی را مثلا در حوزه سد سازی یا تغییر مسیر رودخانه ها انجام دهند اما این مقررات و اصول تا جایی کارایی دارد و با شعله ور شدن بحران، آتش آن دامان آنها را هم خواهد گرفت خاورمیانه که امروز با بحران جدی آب روبرو است در کشور سوریه و بحث جنگ داعش، بسیاری از آوارگان سوری به کشورهای اروپایی به خصوص آلمان پناه برده اند. آنچه که بحران آب به همراه خواهد آورد مهاجرت، بیکاری، جنگ و خونریزی می باشد که نظم جهانی را بیش از پیش بر هم می زند.

^{۵۸} طوسی، محمد بن حسن، المیسوط فی فقه الامامیه، چاپ محمدباقر بهبودی، تهران ۱۳۵۱، ج ۳، ص ۲۷۲-۲۷۳.

^{۵۹} نجفی، محمدحسن بن باقر، جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام، بیروت، ۱۹۸۱، ج ۳۷، ص ۵۹.

^{۶۰} مکارم شیرازی، ناصر، القواعد الفقهیه، قم ۱۴۱۶، ج ۲، ص ۳۶.

^{۶۱} همان، ص ۳۵-۳۴.

^{۶۲} صفهانی، محمدحسین، حاشیه کتاب المکاسب، چاپ عباس محمدآل سیاح قطیفی، قم ۱۴۱۸-۱۴۱۹، ج ۱، ص ۴۴۲-۴۴۱.

بنابراین قبل از اینکه چنین وضعی پیش آید بایستی سازمانها و کشورهای تاثیرگذار این بحران را مدیریت کنند. تاکنون هیچ توافق و قانون لازم الاجرای بین المللی کارسازی در مورد بهره برداری از منابع آبی مشترک وجود ندارد. این یعنی یک معضل بزرگ و یک اختلاف زیربنایی. نقش و کارکرد مراجع بین المللی و حقوق بین الملل امروزه بیش از پیش احساس می شود. اینکه آیا حقوق بین الملل به تنهایی می تواند این بحران را مدیریت کند یا خیر جای بسی تامل دارد. یکی از عواملی که می تواند نقش بسیار موثری در این بحران ایفا کند دین مقدس اسلام می باشد. دین اسلام با منابع کاملی که دارد و راهکارهایی که ارائه میکند آینده ی روشنی را ترسیم خواهد نمود. یکی از این اصول در حقوق بین الملل اصل حاکمیت می باشد کشورها به استناد اصل حاکمیت مطلق بحران آب را تشدید خواهند نمود. دین اسلام قاعده ای مثل قاعده ی تسلیط یعنی اینکه مالک اختیار دارد هرگونه تصرفی در اموال خود داشته باشد این یک قاعده ی مطلق نمی باشد در جایی که کفسه ای به همراه داشته باشد مانع از اجرای آن خواهد شد یا در قاعده ی لاضرر جایی که عملی به دیگری ضرر رساند حرام می باشد. با در نظر گرفتن چنین احکامی و عمل به آن در حقوق بین الملل میتوان مسئله ی بحران آب را به خوبی مدیریت نمود.

کشورهای جهان همانند افرادی هستند که در درون یک کشتی هستند و یکی از آن ها به اصل حاکمیت خود استناد کند و مکانی که در آن نشسته است را سوراخ کند و میگوید این مال خودم است و ارتباطی به دیگران ندارد اما غافل از اینکه اگر کشتی سوراخ شود کل آن غرق خواهد شد. بنابراین با همبستگی و همکاری کلیه ی کشورها میتوان این بحران را مدیریت نمود.

فهرست منابع

• منابع فارسی و عربی:

۱. قرآن کریم.
۲. اردو، سارا، ۱۳۹۶، ساخت سد ایلسو در ترکیه در تضاد حقوق بین الملل (۱۳۹۷/۰۹/۰۳)، در <http://www.irdiplomacy.ir/fa/news/1969520>.
۳. اصفهانی، محمدحسین، حاشیه کتاب مکاسب، ج ۱، ص ۴۴۱-۴۴۲، چاپ عباس محمدآل سیاع قطیفی، قم ۱۴۱۹-۱۴۱۸.
۴. آوریده، فریبا، عطاری، جلال و محسن عبداللهی، ۱۳۹۵، مطالعه تطبیقی اصول و قواعد بین المللی حاکم بر تقسیم آب در رودخانه های فرامرزی، فصلنامه علوم محیطی، ۱۴، ۲، ص ۷۹-۹۶.
۵. پارسا، علیرضا، ص ۱۳۱، محیط زیست و حقوق بشر: بررسی حق برخورداری از محیط زیست سالم و شایسته به عنوان حق بشری، اطلاعات سیاسی و اقتصادی، سال سیزدهم، شماره ۱۳۶-۱۳۵، آذر و دی ۱۳۷۷.
۶. رزاقی، عبدالله؛ شایگان، فریده (۱۳۹۹)، مفهوم همبستگی بین المللی و تاثیر آن بر ساختار حقوق بین الملل نوین، فصلنامه ی مطالعات حقوق عمومی، دوره ۵، ش ۴، ص ۱۴۶۱-۱۴۴۱.
۷. شکوهی، حسین، ۱۳۷۳، دیدگاه های نو در جغرافیای شهری، جلد اول، انتشارات سمت، ۱۴۲.
۸. شیرازیان، شیرین و عطیه خطیبی، ۱۳۹۴، حقوق بهره برداری غیر کشتیرانی از آبراه های بین المللی با نگاهی به توسعه پایدار، پایداری، توسعه و محیط زیست، ۲، ۴، ص ۸۵-۷۳.
۹. صفاری نیا، مهزاد، ۱۳۹۴، حق بر آب آشامیدنی سالم در حقوق بین الملل بشر، تهران، مجتمع علمی و فرهنگی مجد.
۱۰. طوسی، محمد بن حسن، المبسوط فی فقه الامامیه، ج ۳، ص ۲۷۳-۲۷۲، چاپ محمدباقر بهبودی، تهران ۱۳۵۱ ش.
۱۱. عابدینی، ع.، بابایی، ه.، خداپرست شریفی، ح.، و پورمجیب، ا. ۱۳۸۳. بررسی آلودگی فلزات سنگین (Cd, Fe, Pb, Zn, Cu) در آب دریاچه سد مخزنی حسنلو (آذربایجان غربی). دومین همایش ملی بحرانهای زیست محیطی ایران و راهکارهای بهبود آنها. ۴ تا ۶ آذر ۱۳۸۳. دانشگاه آزاد اسلامی - واحد علوم و تحقیقات مرکز اهواز.
۱۲. فریادی، مسعود، ۱۳۹۷، نقش حقوق عمومی در کنترل مصرف آب، مجله مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز، ۱۰، ۱، ص ۱۹۷-۱۶۱.
۱۳. فضائی، مصطفی و رشیدی، مهناز، ۱۳۹۸، بررسی تعهد دولت ها نسبت به امنیت آب در حقوق بین الملل، مجله مطالعات حقوقی دوره یازدهم، شماره دوم، ص ۱۷-۱۶.
۱۴. فهیمی، عزیزاله؛ مشهدی، علی ۱۳۹۵، انتشارات خرسندی، ص ۱۱۳، حمایت از محیط زیست در مخاصمات مسلحانه از منظر اسلام و حقوق بین الملل بشر دوستانه.
۱۵. کاپونترا، دانتی اگوستر و مارسلا آنی، ۱۳۹۲، اصول حقوق و مدیریت آب ترجمه و تحقیق: محسن عبداللهی و اصلی عباسی، تهران، موسسه مطالعات و پژوهش های حقوقی شهر دانش.
۱۶. کریم کشته، م. ح.، کوپاهی، م.، و کیمیا، ا. ج.، ۱۳۸۰، استفاده بهینه از آب رودخانه سیستان (مطالعه موردی بخش شیب آب). اقتصاد کشاورزی و توسعه، شماره ۳۵، صفحه ۲۲۱-۱۹۷.
۱۷. کیان ارثی، ف.، س. دهقان مدیسه.، م. خلفه نیل ساز.، و م. مزرعاوی. ۱۳۸۷. بررسی اثرات احداث سد (مطالعه موردی اثرات احداث سد کرخه بر روی غلظت مواد مغذی). اولین همایش ملی تالاب های ایران. ۱۵-۱۴ اسفند، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهواز.
۱۸. مجلسی، محمدباقر، بحار النوار، ج ۲، ص ۲۷۲.
۱۹. محقق داماد، مصطفی، ج ۲، ص ۱۰۸ به بعد، قواعد فقه، بخش مدنی، تهران ۱۳۷۶ ش.

۲۰. مشکینی، علی، ۱۳۸۶، اصطلاحات الاصول، ص ۲۰۳ .
۲۱. مصطفوی، محمد کاظم، القواعد، مائه قاعده فقهیه معنی و مدرکاً و مورداً، ج ۱، ص ۱۳۶، قم ۱۴۱۷.
۲۲. مکارم شیرازی، ناصر، القواعد الفقهیه، ج ۲، ص ۳۶، قم ۱۴۱۶.
۲۳. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تمام جلدها، طهران، نشر دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۷۲.
۲۴. میرمحمدی، مصطفی؛ صادقی، جلال (۱۳۹۴)، حقوق همبستگی و همبستگی بین المللی: چالش های فرارو و آخرین تحولات، فصلنامه ی پژوهش حقوق عمومی، ش ۴۹، ص ۱۰۷-۱۳۲.
۲۵. میسمی، ح.، مهاجری، ح.، حقی، ح.، و موسوی، پ. ۱۳۸۵. نقش و آثار زیست محیطی احداث سد و آب بند. اولین همایش تخصصی مهندسی محیط زیست. دانشگاه تهران .
۲۶. نجفی، محمدحسن بن باقر، جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام، ج ۲۲، ص ۴۷۸، بیروت ۱۹۸۱.
۲۷. نیکخواه سر نقی، رضا. تحول جدید در مفهوم بین المللی حقوق بشر با تاکید بر حق توسعه، تهران، دانشکده ی حقوق و علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبایی، ۱۳۷۶، پایان نامه، ص ۵۲.
۲۸. جلالی، محمود، مقامی، امیر (۱۳۹۰)، کارکرد حقوق بین الملل در فرآیند جهانی شدن حقوق، فصلنامه ی حقوق، دوره ی ۴۱، ش ۳.

• اسناد:

29. Case Relating to the Territorial Jurisdiction of the International Commission of the River Oder, (UK/ Pol), Judgement, P. C. I. J.
30. Convention relating to the Development of Hydraulic Power affecting more than one State, (1923).
31. International Law Commission (ILC), Draft Articles on the Law of Transboundary Aquifers, with Commentaries, (2008).
32. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), General Comment No. 15: The Right to Water (Arts. 11 and 12 of the Covenant), 20 January 2003, E/C. 12/2002/11. (2003).
33. UN Doc. A/RES/64/292, (2010).
۳۴. جهاد دانشگاهی، (۱۳۸۵)، گزارش مطالعات حقوق بین الملل.
35. Charter of the Organization of American States. Secretariat of The Organization of American States 21 November 2010. and UN Treaty Organization. 1949.

• منابع انگلیسی

A) Books

36. Alston, Philip, and Ryan Goodman (2012), International Human Rights, Oxford: Oxford University Press.
37. David Kennedy has examined the works of Vitoria, Suarez, Gentili and Grotius: "Like the Spanish scholars [Gentili] considers questions of international law involving conflict between sovereigns within the framework of a worldwide normative order". Kennedy 1986 Harv Int'l LJ 76.
38. Desonie, D. 2008. Hydrosphere : freshwater systems and pollution. Chelsea House. New Yourk.
39. Elhassadi. A. 2008. Pollution of water resources from industrial effluents: a case study- Benghazi, Libya. Desalination 222: 286-293.

40. Mason, Andrew (2000), *Community, Solidarity And Belonging: Levels of Community And Their Normative Significance*, Cambridge University Press.
41. See Woldetsadik "Remodelling Sovereignty" 641 ("The emerging concept of the 'right to water security' is just another addition to the list of 'theoretical' frames employed in defence of sovereign entitlements and national water resource development policies."). Also see Wouters, Vinogradov and Magsig, who point out that "the evolving international legal frameworks that govern transboundary water resources provide an appropriate platform for addressing water security concerns" (Wouters, Vinogradov and Magsig 2009 *YbIEL* 98).
42. Seibert-fohr, Anja (2012), *The international covenant on civil and political rights: moving from coexistence to cooperatio and solidarity. Vol. 1, in Coexistence, Cooperation and Solidarity: Liber Amicorum Rüdiger Wolfrum*, edited by Holger P. Hestermeyer, Leiden, Netherlands: Martinus Nijhoff Publishers, pp. 521-551.
43. Stephen C. McCaffrey, "The Harmon Doctrine One Hundred Years Later: Buried, Not Praised", *Nat. Resources J.* , Vol. 36(3), 1997, p. 549.
44. Wolfrum, Rüdiger (2010), *Solidarity: A Structural Principle Of International Law*, Edited by Chie Kojima, London-New York: Springer.
45. Alston, Philip, and Ryan Goodman (2012), *International Human Rights*, Oxford: Oxford University Press.
46. Capaldo, Giuliana Ziccardi (2016), *The Global Community Yearbook of International Law and Jurisprudence 2015*, New York: Oxford University Press.
47. Stephen D. Krasner, *organized hypocrisy.*, Princeton University Press, 1999.
48. See B. Broms, "IV Recognition of States", pp 47-48 in *International law: achievements and prospects* , UNESCO Series, Mohammed Bedjaoui(ed), Martinus Nijhoff Publishers, 1991.

B) Articles

49. Koroma, inwolffum and Kojima, 2010: 86-87.
50. Leb, Christiana, (2013), *Cooperation in the Law of Transboundary Water Resources*, Cambridge: Cambridge University Press.
51. MacDonald, R. St. J, (1996), "Solidarity in the Practice and Discourse of Public", *Pace International Law Review*, Vol . 8, No. 2, pp. 259-302.
52. Simma, Bruno (2009), "Universality of International Law from the Perspective of a Practitioner" , *The European Journal of International Law*, Vol .20, pp. 265-297.
53. Higgins, Rosalyn (2003), "The ICJ, the ECJ and the Integrity of International Law" , *International Comparative Law Quarterly*, No.52, pp. 1-20.
54. Owada, He Hisashi (2011). "The Problems of Interaction Between International and Domestic Legal Orders", *Singapore Academy of Law Journal*, Vol. 23, pp.